

16. Mintz S. The Hunting of Leviathan: Seventeenth century Reaction to the Materialism and Moral Philosophy of Thomas Hobbes. — Cambridge, 1962.

Анотація

Немченко І. В. Поняття «суверенітет» в англійській політичній думці першої половини XVII ст. — Стаття.

Статтю присвячено проблемі розуміння суверенітету англійськими політичними мислителями першої половини XVII ст. Авторка зосереджується на історії терміна, простежує головні етапи формування політичного ідеалу «змішаної» монархії — правління короля в парламенті, аналізує погляди прибічників абсолютного та пероздільного суверенітету.

Ключові слова: суверенітет, Ж. Боден, Т. Гоббс, Р. Філмер.

Summary

Nemchenko I. V. Notion 'Sovereignty' in English Political Thinking in the First Half of the Seventeenth Century. — Article.

Article deals with the question, what English political writers of the first half of the seventeenth century meant by 'sovereignty'. Author focuses on the history of the term, traces the formation of 'mixed' monarchy and King's rule in Parliament political ideals. Political theory of absolute and undivided sovereignty is also considered.

Keywords: sovereignty, J. Bodin, Th. Hobbes, R. Filmer.

УДК 340.149:821

Н. М. Павлуcів

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ДІЙНОСТІ ХУДОЖНЬОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ: НАПРЯМКИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Художній літературі як формі суспільної свідомості та пізнавально-оцінного ставлення до дійсності притаманні особливості, зумовлені своєрідними засобами та прийомами її відображення. При цьому проблему слід розглядати у двох аспектах: а) засоби реконструкції дійсності (її експлікації) у літературному творі та б) засоби відтворення художнього світу літературного твору при його прочитанні, без чого літературний твір як феномен об'єктивної реальності не існує тією мірою, якою «текст» передбачає існування «читача».

Художній світ літературного твору перетворюється на частину життєдіяльності читача: «Своєрідність естетичного переживання саме в тому, що я усвідомлю свою особисту участь, залишаючись тим не менше суб'єктом відображення, і, як суб'єкт відображення, переживаю себе практично діючим суб'єктом» [1, 37].

Метою статті є розробка методології філософсько-правового дослідження образів права та правових сюжетів у творах художньої літератури.

У філософсько-правовій науці держава та правові явища самі розглядаються як об'єкти інтерпретації, завдяки якій вони розгортаються в історичному процесі: «В історичному процесі суб'єктивне (сукупність усвідомлених дій) переходить в об'єктивне (закономірний розвиток суспільної діяльності). Останнє у свою

чергу створює умови та можливості для розгортання суб'єктивного. Взаємодіючи з об'єктом (державою, правом), суб'єкт тим самим усвідомлює... свою власну діяльність» [2, 81]. Таким чином, самопізнання суспільством свого правового буття здійснюється у різних формах, однією з яких постає художня література, котра — як така — може бути піддана відповідній інтерпретації.

Методологічні аспекти дослідження національного у праві України розробляються сьогодні у роботах Ю. М. Оборотова, В. В. Дудченко, І. Б. Усенка, С. С. Павлова та інших вчених. Пропоноване нами дослідження покликане доповнити джерельну базу філософсько-правового дискурсу вітчизняної правової системи, правової культури та правової спадщини творами художньої літератури на західноукраїнських землях, в яких відображена правова реальність ХІХ — початку ХХ ст. та знайшло свій вираз праворозуміння українських письменників.

Оглянемо основні герменевтичні парадигми, завдяки яким відбувається формування та розкриття змісту літературного твору, акцентуючи увагу на евристичних можливостях того чи іншого підходу у розрізі досліджуваних нами образів правового.

Актуальність аналізованих творів української літератури в історичному дискурсі може розглядатися у двох аспектах:

1) значення літератури для правового життя сучасної її створенню епохи: відповідно до уявлень культурно-історичної школи, літературний процес є невіддільним від взаємопов'язаних процесів суспільного життя, в тому числі і правового. Висвітлюючи у той чи інший спосіб правові сторони дійсності, І. Франко, О. Кобилянська свідомо чи несвідомо прагнули вплинути на цю дійсність, змінити її на краще, домогтися зрушень у становищі українського народу та його основної верстви — селянства. За відсутності національно-державних інституцій, обмеженого доступу селянства до тодішніх засобів масової інформації художня українська класика стала однією з домінуючих форм політичної та ідеологічної боротьби за право. Цей процес відповідав загальноєвропейській тенденції посилення ролі та значення літератури серед інших мистецтв: «Гегемонія літератури серед мистецтв ХІХ–ХХ ст., її домінуючий вплив на них безперечні і не потребують особливих доказів» [3, 25]. Відтак значна питома вага художньої літератури як світського виду мистецтва у відображенні та ідеологічному наповненні правого життя народу, відтворенні, збереженні та розвитку його правових традицій у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. становила суттєву особливість літературного процесу у зазначений період: «культури кожної країни, що формується в певну історичну епоху, властива системна єдність, у якій її складові (релігія, філософія, етика, історія, наука, література тощо) мають різну питому вагу й значення, різні також їх вартісний статус і функції в духовному й суспільному житті» [3, 68];

2) значення літератури для сучасної нам епохи. Актуальність даного дослідження і зумовлена насамперед тим, що епоха, в яку створені аналізовані твори, а також яку відображають їхні сюжети, віддалена на три покоління від сучасного українського суспільства — це покоління наших прапрадідів. Їхні

помилки, їхні звершення в обстоюванні своїх прав, передані від одного покоління до іншого, і сьогодні продовжують впливати на формування правової культури та правової свідомості. Так, судова система України, правова освіта і сьогодні не позбавлені тих вад, на які з неймовірною життєвою правдивістю вказав І. Франко у повісті «Перехресні стежки». Недооцінку вкладу українських письменників у відображення та художнє осмислення правового життя суспільства ми схильні пояснювати не в останню чергу відсутністю належної уваги до цієї сторони літературного процесу у попередні десятиліття. Відсутність національної державності у ХІХ та більшій частині ХХ ст. не сприяла увазі до правових сюжетів чи їх складових у творах українських письменників, оскільки імперські режими були об'єктивно не зацікавлені у розвитку національної правової традиції українського народу як елемента та ознаки його історичної та національної самобутності. Художня література, у порівнянні з іншими способами пізнання правової реальності, зокрема науковими, наділена неочікуваною перевагою — вона здатна проникати та розкривати найглибші, найпотаємніші прошарки правової свідомості народу, його правові уявлення, устремління, поривання, прагнення, почуття.

Однією з тенденцій розвитку вітчизняного права у спеціальних дослідженнях визначається його гуманізація. Художня література як мало який інший вид людської діяльності дотична до внутрішнього духовного світу людини. Беручи до уваги значення літератури для виховання молоді, формування у суспільстві певних ціннісно-сміслових орієнтирів, слід відвести їй належне місце як чиннику розвитку правосвідомості та вдосконалення правової системи. Особливо актуальною така позиція видається з огляду на потреби збереження національних духовних цінностей українського народу, зокрема і правових в умовах глобальних процесів європейської інтеграції.

Як відомо, аксіологія — це вчення про цінності. А. О. Фальковський визначає поняття ціннісного (аксіологічного) підходу в юриспруденції як загальну стратегію дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності з певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою» [4, 63].

Починаючи з монографії «Социалистическое право как ценность» (Львів, 1985), П. М. Рабінович розглядає аксіологічний підхід як основу праворозуміння [5, 37–47].

Оціночні судження про правову дійсність у творах художньої літератури насправді можна розглядати у багатьох аспектах:

1) правові цінності, для захисту та ствердження яких письменник вибудовує образ того чи іншого явища (справедливість, свобода, власність тощо);

2) конфлікт правових цінностей, який у літературному творі постає як художній конфлікт: у межах авторського задуму персонажі з різними ціннісними орієнтаціями вступають між собою у відносини, а конфлікт між ними і розкриває суперечності між тими чи іншими ціннісними настановами (конфлікт Рафаловича та Стальського у повісті «Перехресні стежки», конфлікт всередині селянської родини у повісті О. Кобилянської «Земля»);

3) правові цінності, які визнає та підтримує читач (дослідник) твору: адже оцінка того чи іншого образу, персонажу тощо відрізнятиметься залежно від особистих уподобань читача: так, комусь боротьба українського селянства на чолі з О. Довбушем, зображена в однойменній повісті Г. Хоткевича, може видаватися позбавленою будь-якої правової основи, підґрунтя чи виправдання; іншому — як глибоко укорінена в українському народі традиція обстоювати в разі потреби свої права зі зброєю в руках, мотивуючи та виправдовуючи свою боротьбу та її мету саме міркуваннями правового характеру; зрештою, комусь більше до вподоби більш поміркований, конформістський варіант поведінки, обраний інтелігентом Рафаловичем з повісті І. Франка «Перехресні стежки», який прагнув здійснення своїх устремлінь у царині права в межах існуючого правопорядку та інститутів, які його підтримували, а не шляхом активної та безкомпромісної боротьби з ними.

На рівні дискурсу нашого дослідження важливим є визначення зв'язку між світоглядом особистості (на який впливає художня література) та регуляцією її поведінки: «Світогляд — це не просто пізнання суб'єктом своєї позиції у світі, але і суспільна цінність цієї позиції, і готовність особистості слідувати їй і відстоювати її. Тут виступає здатність свідомості спрямовувати особистість, організовуючи єдність її волі, почуттів і розуму. При цьому залежність тут двозначна — свідомість виражає особливості особистості і разом з тим виступає регулятором її життєдіяльності, поведінки» [6, 309].

Зразком кримінально-психологічної драми в українській літературі можна вважати повість О. Кобилянської «Земля», в якій з немислимою психологічною глибиною відтворено внутрішній духовний світ персонажів, їх правові за змістом переживання (образи власності, справедливості, злочину).

Н. В. Зборовська у спеціальному монографічному дослідженні обґрунтовує необхідність розробки психоісторії української літератури як умови подолання колоніалізму та імперськості: «Новітня антиколоніальна українська література, що також почала формуватися в епоху європейських романтизмів, є унікальним об'єктом для сучасного психоісторичного дослідження в умовах постколоніалізму... Психоаналіз допомагає виявити особливості художнього мовлення імперського творчого суб'єкта, що ґрунтується на невизначеній множинній сутності (на основі вбирання різних національних об'єктів), та особливості мовлення національного творчого суб'єкта, що несе органічний код власного буття» [7, 3–4].

Правова культура, як і художня література, завжди нерозривно пов'язані з життям та історичним досвідом якогось народу. Немає і не може бути безетнічного права чи безетнічної літератури. Навіть тоді, коли літературний твір чи навіть цілий літературний напрям стають надбанням всього людства, вони залишаються генетично та контекстуально пов'язаними з тим народом, культура якого їх сформувала, але які були сприйняті чи запозичені іншими народами. Те ж саме можна стверджувати і про правову традицію українського народу: попри запозичені іноземні елементи, правова культура залишається важливим чинником збереження національної самобутності, на що вказується у дослідженнях Ю. М. Оборотова, С. С. Павлова та інших вчених.

Українська художня література досліджуваного періоду у своєму «правовому» компоненті, як видається, підставно може розглядатися як внесок українського народу у правову спадщину людства.

Як напрямок оновлення методології, П. В. Іванишин пропонує національно-екзистенціальну методологію, котра «зобов'язує дослідника мислити та осмислювати дійсність у національних категоріях. Звідси очевидним постає гуманітарний характер окресленої методології» [8, 7].

В історико-правовій науці встановлено, що однією з основних форм вираження норм звичаєвого права, яким керувалися селянські громади аж до початку ХХ ст., були прислів'я. Відтак останні можна розглядати у двох аспектах: як продукт усної народної художньої творчості і водночас як прояв його правової творчості, органічно пов'язаної з життям народу. Український вчений-правник, сучасник І. Франка, В. Охрімівич упорядкував та видав збірник юридично пояснених правничих приповідок. Одним з джерел його праці став також збірник приповідок І. Франка [9, 2]. Отже, І. Франко виступив як вчений-фольклорист, який разом з колегами зібрав загалом понад 30 000 прислів'їв на різні теми, а професійний правник В. Охрімівич — як дослідник правових звичаїв українського народу, прокоментувавши кілька сотень прислів'їв правового характеру.

Тобто те, що на перший погляд, як звично прийнято вважати, є фольклорною творчістю, насправді є вираженням як правосвідомості, так і правових норм традиційного звичаєвого права. Наведені міркування та їх ілюстрація є важливими для аналізу побудови образів правового у творах художньої літератури, адже більшість їхніх сюжетів прямо чи опосередковано пов'язані із правовим життям саме українського селянства, для чого письменники і використовували фольклорні образи для відображення правової дійсності та ставлення людей до неї. Якщо, скажімо, французький письменник О. де Бальзак, більшість творів якого насичені, просякнуті правовою матерією (як відомо, він і сам був за освітою юристом, починав кар'єру як помічник нотаріуса) міг звертатися до філософії, римського цивільного права у побудові образів зі сфери правового, то І. Франко, О. Кобилянська, Л. Мартович змушені були підбирати ті форми відображення правової дійсності, що їх оточувала та всередині якої вони перебували, які були б адекватними саме цій дійсності, чим і пояснюються численні фольклорні запозичення (як у побудові образів, так і правових сюжетів) та навіть цілі вставні елементи, як це має місце, наприклад, у повісті Г. Хоткевича «Довбуш»).

Одним з наслідків застосування методу класифікації є виділення літературних жанрів та напрямків.

Обраний нами предмет дослідження у площині філософсько-правової науки передбачає з'ясування співвідношення та взаємозв'язку реалізму як літературного напрямку та філософського позитивізму як його можливої світоглядної домінанти.

За результатами проведеного нами дослідження не знайшла свого підтвердження гіпотеза про зв'язок між приналежністю творів до реалістичного напрямку в літературі та позитивізмом як філософсько-світоглядним напрямком в частині відображення правових явищ (формулювання більш загальних

положень щодо порушеного питання виходить за межі нашого дослідження). Ми схильні пояснювати це тими соціальними та національними умовами, в яких проживав у досліджений період український народ на західноукраїнських землях та творилася художня література, невіддільна від народного життя.

З одного боку, письменники спостерігали анахронічні прояви, пережитки, релікти звичаєво-правової культури українського селянства, з іншого — кризи правової системи Австро-Угорщини, зумовлену становленням капіталістичної економіки, змінами у соціальній структурі та процесами становлення окремих націй у межах кордонів імперії. Відтак правова дійсність, яку вони відображали у своїх творах, розглядалася ними насамперед як об'єкт ґрунтовної та послідовної критики з метою її перетворення у майбутньому, тобто виникла класична ситуація домінування природно-правового підходу у праворозумінні. Усвідомлення права як особливої деонтологічної реальності стало основою для емоційно-образного відображення окремих правових явищ. Так, нам майже не зустрічалися випадки, коли б належність чи справедливість того чи іншого способу розв'язання правової ситуації пов'язувалися із його закріпленням у нормах позитивного права. Навпаки, позитивне, об'єктивне юридичне право оцінюється із застосуванням позаюридичних, метафізичних критеріїв.

У проаналізованих нами образах чітко розмежовуються, протиставляються право і закон, формальна та соціальна рівність і справедливість; свобода інтерпретується як можливість актуалізації та соціалізації особистості відповідно до її сутності, тобто особистість у праві відображається переважно на основі есенціальної, а не атрибутивної антропологічної моделі. Відображаючи правову дійсність, письменники надавали судженням про неї власного оціночного забарвлення, а також передбачали (хоча б імпліцитно) висновки щодо шляхів її перетворення відповідно до деонтологічної природи права, що, зрештою, відповідає особливостям художньої літератури як форми пізнавально-оціночного ставлення до дійсності.

Отже, основні принципи філософського позитивізму, зокрема а) прагнення до безоціночності суджень, б) уникнення метафізичного дискурсу у пізнанні соціальної дійсності, в) домінування факту над смислом як мети пізнавальної діяльності — не дотримувалися письменниками при побудові образів правових явищ.

На основі зазначеного ми і запропонували тезу про природно-правовий підхід як філософсько-правову основу побудови образів права у досліджених творах художньої літератури.

Образ права: філософський, філософсько-правовий та літературознавчий рівні інтерпретації. Як зазначає А. В. Славін, поняття «образ» — одне з центральних в теорії пізнання [10, 15]. Цей вчений розмежовує поняття образу у вузькому та широкому значеннях: у вузькому значенні поняття образу охоплює лише чуттєво наглядні форми відображення, в той час як у широкому — також і раціональні форми, зокрема і теорію. Зазначене стало підставою для розмежування а) чуттєво-наглядних та б) раціональних (понятійних) образів. Чуттєвими образами є відчуття, сприйняття та уявлення [11, 74]. Уявлення — чуттє-

вий образ предмета чи явища, котрі в даний момент не сприймаються (образи пам'яті та уяви) [11, 74–75].

Відтак «у загальногносеологічному сенсі під образом розуміють будь-який дискретний (окремий) елемент знання, який несе змістовну інформацію про певний клас об'єктів» [10, 15].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що «наочний образ — єдність чуттєвого і раціонального» [10, 15].

Чуттєві образи, насамперед уявлення є результатом творчої діяльності свідомості по відображенню дійсності: «через сприйняття суб'єкт пов'язаний головним чином з наявною ситуацією, з тим, що дане його сприйняттям у даний момент. Уявлення більшою мірою обумовлене продуктивним змістом діяльності і тому дозволяє людині виходити за межі даного, формувати не тільки образи існуючого, але — з допомогою уяви — і минулого, і майбутнього» [11, 78].

Поняття уяви визначається як «такий процес відображення об'єктивної реальності, в котрому провідною стороною виступає продуктивна діяльність, спрямована на перетворення чуттєвої форми образу відповідно до певних цілей і задач суб'єкта» [11, 88].

Уявлення про право та пов'язану з ним діяльність, поряд з поняттями, поглядами та почуттями, П. М. Рабінович розглядає як елементи правосвідомості, виокремлені за формою відображення правової реальності.

Причини існування і сутність раціонального компонента чуттєвого образу пояснюються наступним: «Опосередкування даних чуттєвого пізнання розвитком абстрактного мислення, результатами наукових досліджень сприяє створенню таких образів, котрі виконують особливі функції у мисленневих процесах, виникають побудови, котрі мають складну, багаторівневу структуру. Мозок людини постійно формує своєрідні чуттєво-логічні образи, які здійснюють регулювання поведінки і творчих пошуків людини. До такого роду образів належить і уявлення. Завдяки поєднанню образності (наглядності) і значення (сміслу) в ньому відтворюється узагальнене знання про відображувані об'єкти, в котрому постають у нерозчленованій єдності чуттєві і логічні моменти» [10, 18]. Отже, художні образи правових явищ можна вважати різновидом таких «чуттєво-логічних» образів.

Оскільки чуттєвий чи чуттєво-логічний образ є відображенням дійсності, постає проблема його істинності, яка розв'язується у такий спосіб: «При цьому слід підкреслити, що продуктивна, перетворююча діяльність свідомості не тільки не виключає, а, навпроти, передбачає можливість правильного, адекватного відображення предмета (навіть за небезпеки виникнення хибних образів). Сформувавшись у ході практичної діяльності, уява у своїй структурі відтворює структуру предметно-практичної діяльності, що найбільш чітко виявляється у цілепокладанні. А це означає можливість сприйняття суб'єктом через ці операції і об'єктивного змісту» [11, 88].

На основі зазначеного знаходить своє підтвердження із загальногносеологічних позицій наша теза про поєднання та нерозривну єдність у художніх образах правових явищ філософсько-правового дискурсу та чуттєво-образного сприй-

няття правової реальності. Подальшими напрямками дослідження порушеної у даній статті проблеми можуть бути: філософсько-правовий аналіз образів права та правових сюжетів у творах української літератури; класифікація образів за філософсько-правовими та соціолого-правовими критеріями; узагальнення філософсько-правових смислів в образах права з метою виявлення архетипів правового у національній правовій культурі українського народу.

Література

1. Редкер Х. Отражение и действие. Диалектика реализма в художественном творчестве / Х. Редкер. — М. : Прогресс, 1971.
2. Костицкий М. В. Объект и предмет историко-правового познания / Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибр. наук. пр. / М. В. Костицький. — Чернівці : Рута, 2008. — С. 80–83.
3. Паливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Паливайко. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
4. Фальковский А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції / А. О. Фальковский // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 40. — С. 59–64.
5. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. — Л. : Изд-во при ЛГУ Изд. объедин. «Вища школа», 1985.
6. Абульхапова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульхапова-Славская. — М. : Наука, 1980.
7. Зборовська П. В. Код української літератури: Проект психоісторії повітньої української літератури : монографія / П. В. Зборовська. — К. : Академвидав, 2006.
8. Іванишин П. В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) : монографія / П. В. Іванишин. — Дрогобич : Відродження, 2005.
9. Охрімівич В. Українсько-руські приповідки правничі систематично впорядковані та юридично пояснені / В. Охрімівич. — 1912. — (Відбиток «Студії з поля сусп. наук» ; Т. III).
10. Славин А. В. Паглядный образ в структуре познания / А. В. Славин. — М. : Политиздат, 1971.
11. Коршупов А. М. Теория отражения и творчество / А. М. Коршупов. — М. : Политиздат, 1971.

Анотація

Павлусів П. М. Відображення правової дійсності художньою літературою: напрямки філософсько-правової інтерпретації. — Стаття.

У статті висвітлюються основні герменевтичні парадигми, котрі застосовуються при аналізі літературного тексту в контексті відображення правової реальності. Художня література розуміється як одна з форм самопізнання українським суспільством правового буття. Наведені в статті положення розкривають важливість аналізу образів правового у літературних творах для поглиблення розуміння правової дійсності на Західній Україні, що перебувала у складі австро-угорської монархії.

Ключові слова: правова реальність, герменевтичні парадигми, українська художня література, правосвідомість, образи права.

Summary

Pavlusiv N. M. Reflection of Legal Reality by Artistic Literature: Directions of Philosophical and Legal Interpretation. — Article.

Basic hermeneutical paradigms which are used at the analysis of literary text in the context of reflection of legal reality are lighted up in the article. Artistic literature is understood as one of forms of self-knowledge of legal life by Ukrainian society. The positions resulted in the article expose importance of analysis of appearances of legal in literary works for deepening of understanding of legal reality on Western Ukraine which was a part of the Austrian-Hungarian monarchy.

Keywords: legal reality, hermeneutical paradigms, Ukrainian artistic literature, sense of justice, appearances of law.